

Eesti majandus globaliseerivas maailmas

Mihkel Pärnoja (RiTo 3), Majandusminister, Mõõdukad

Eessõna

Täna Riigikogu Toimetisi ettepaneku eest kirjutada artikkel Eesti majandusest globaliseerivas maailmas. Nõustumiseks ei kulunudki palju aega, kuigi alguses tekkis kiusatus muuta artikli pealkirja, sest pakutu tundus kirjutajale liialt suure väljakutsena. Lõpuks jäin ikkagi selle pealkirja juurde, lootes, et mul õnnestub lugejale mõistetavalt seletada, miks pöoran globaliseerumisega seotud võimalustest ja ohtudest tähelepanu ainult mõnele neist ja teistest kergelt üle libisen. Viimasel ajal on ka eesti keeles ilmunud raamatuid, mis käsitlevad globaliseerumist ja n-ö uue majanduse tulekut väga laias tundeskaalas, sageli ka erinevatelt lähtealustelt. Siiski, kõik koos annavad need üsna hea pildi valitsevatest meeleoludest ja sellest, mis meid võib ees oodata, kui valime edasiminekku ühe või teise tee. Artikkel on ühistöö tulemus.¹

Sissejuhatus

Mis on globaliseerumine? Nimetaksin seda protsessiks, mis algas juba tükk aega tagasi ja on jõudnud arengujärku, kus järjest teravamini tunnetame võimalusi ja ohte, mida laienev mänguväljak ja suurenev mängijate hulk endaga kaasa toob. Poliitiliste, majanduslike ja sõjaliste liitude moodustumine näitas meile XX sajandil nii head kui ka halba ja istutas meisse igasuguste liitude ja liitumiste vastu kartuse, mis on visa kaduma. Nii nagu rahvusvahelistumine globaliseerumise eelmänguna, nii on ka globaliseerumine tervikuna protsess, mida ei õnnestu peatada. Seda arengut ühiste jõududega juhtida on võimalik, ja seda võimalust ei tohi Eesti käest lasta. Mida peaks tegema, et Eesti majandus tugevneks niisuguse tempoga ja viisil, et meie asend globaliseerivas maailmas järjest paraneks? Artiklis tuleb peamiselt juttu küll majandusest, kuid see ei tähenda, et majanduslik edu oleks eesmärk omaette. Majandus on vahend. Eesmärk on ühiskondlik heaolu – kõigi nende inimeste heaolu, kellel eraldi ja koos on mitmekesised ootused ja lootused tuleviku suhtes. Ainult lootusriikastele ja teovalmis inimestele saabki riigi tulevik tugineda, ammugi siis sellise väikese riigi nagu Eesti oma.

Mida siis ikkagi globaliseerumine majandusele tähendab? Tehnika ja tehnoloogia areng on meid toonud ajajärku, kus minutite jooksul on võimalik saada ühendust maakera suvalises punktis asuva inimesega, paari päevaga võib jõuda ükskõik kuhu maakeral, mõne päeva kuni nädalaga võime kätte saada kauba mis tahes kohast. Ettevõtete tööd juhitakse ja kapitali liigutatakse üle riigipiiride, üle kogu maailma. Turg, kus konkureerivad suurfirmitad (ja mitte ainult need), haarab enda alla kogu maakera. Kas ja mil määral on selle turu arengut võimalik mõjutada soovitud suunas? Kas Eesti üldse peaks olema globaliseerumise mõjutaja või hoopis selle paratamatusele alistuv kaasamineja?

Meie lähtepositsioon

Mõeldes Eesti majanduse tulevikule globaliseerivas maailmas, tuleb endale selgeks teha Eesti koht maailmas, varud, mis on meil kasutada, ning meid ootavad võimalused ja ohud. Teadvustades, et globaliseerumine on paratamatus, ja Eesti võimalused seda mõjutada on küll olemas, kuid piiratud, peame püüdma maksimaalselt ära kasutada globaliseerumisega avanevaid positiivseid võimalusi ja tõrjuma negatiivseid mõjusid.

Artiklis mõistetakse globaliseerumise all riikide majanduste ülemaailmset integreerumist kaupade, teenuste, kapitali, teadmiste ja tööjõu üha hoogustuva ning vabama liikumise kaudu. Loomulikult on majanduse arengu seisukohast olulised ka globaliseerumise kultuurilised, poliitilised, keskkonnaalased ja muud küljed, kuid nende põhjalikumaks käsitlemiseks on artikli maht liiga tagasihoidlik.

Piiride järkjärguline kadumine kaupade, kapitali ja tööjõu liikumise teelt koos uute tehnoloogiate kasutuselevõtuga viib optimistide arvates majanduse efektiivsuse enneolematu kasvuni. Samas tuleb tõsiselt suhtuda ka pessimistide väitesse, mille kohaselt globaliseerumisest tingitud kasvust ja rikkusest ei saa ühtmoodi kasu kõik inimesed, vaid eelkõige haritumad ja rikkamad. Teoreetikud, kes ennustavad ebavõrdsuse suurenemist ja tõsiseid probleeme vaestele riikidele, põhjendavad oma väiteid seniste kogemuste, empiiriliste andmete ja majandusteoreetiliste seisukohtadega. Ka Rahvusvaheline Valuutafond (IMF) tunnistab, et suurimat kasu on seni globaliseerumisest saanud rikkad riigid. Kõigile võrdselt tulu lootvad optimistid seavad ootused eelkõige tehnoloogilistele läbimurretele, rikaste riikide valitsuste ja firmade suhtumise ning mõtlemise muutumisele.

Kui kaupade ja teenuste ülemaailmne turg on omandanud Maailma Kaubandusorganisatsiooni tegevuse tulemusena teatud korrastatuse, siis kapitaliturgude stabiilsuse tagamisel ja toimuva reguleerimisel on veel palju tööd, ka ülemaailmne tööjõu vaba liikumine on pigem tulevikulootus. Kuna kapital on tööjõuga võrreldes liikuvam, siis kasutavad arenguriigid, sh ka Eesti, oma odavat tööjõudu välisinvesteeringute ligitõmbamiseks. Odavale tööjõule rajatud majanduses aga on elanike sissetulekud väikesed, tuluerinevused suured ja võimalused saavutada eelnevalt põhieesmärgina mainitud ühiskondlik heaolu väga väikesed. Seejuures on selline konkurentsieelis Eesti jaoks ajutine, sest tööjõud on ka siin kallinemas. Madalate tegevuskulude kadumisel või tähtsuse vähenemisel minnakse otsima soodsamate tingimustega ettevõtluskeskkondi. See on ka põhjus, miks ükski riik, ka Eesti, ei saa pikaajalist arengut üles ehitada odavale tööjõule.

Olenemata sellest, kas globaliseerumise tulemuste suhtes on õigus optimistidel või pessimistidel, ei saa riik, eriti Eesti–sugune väike riik, jääda selles protsessis pealtvaatajaks. Protsessidega on juba kord nii – kui sa ei juhi neid ise, siis juhivad neid teised. Ja kes meie võimalusi, vajadusi ja soove ikka paremini teab ja kaitseb kui meie ise. Globaliseerumise negatiivsete külgede rõhutajad peavad enamasti oma eesmärgiks protsess peatada, olgu siis konverentside korraldamise või nõudmiste esitamisega meelevaldustel, mis sageli kasvavad üle tänavarahutusteks, kus lõhutakse vihatud suurfirmade aknaid. Sellise käitumisviisiga liitumine on sama mõttetutu kui võitlus aastaegade vaheldumise vastu. Tagajärjeks aga oleks pöördumatu mahajäämine arenenud riikidest.

Eesti on maailmamajandusega liitumisel jõudnud kaugemale kui paljud teised riigid. Kapitali liikumine on vaba ja kaupade liikumisele on seatud minimaalsed tõkked. Võõrtöölise sisserände piiramiseks kasutame teiste riikide kombel elamis- ja töölubasid, sarnaselt teistega püüame anda suurema osa lubadest ettevõtetele hädavajalikele ja unikaalsete oskustega inimestele. Seoses liikumisega Euroopa Liidu suunas peaks lähiaastatel avanema ka see viimane seni riigipiiridega reguleeritud turg. Peaks küll, aga Euroopa Liidu liikmesriikide hulgas kostab aeg-ajalt üsna tugevaid häáli tööjõu vaba liikumise piirangute järsu kaotamise vastu uute ja praeguste liikmete vahel. Seega võib siin ennustada üsna pikka üleminekuaega.

Kapitali vaba liikumine võimaldab Eestis tegutsevatel ettevõtjatel investeerida tunduvalt suuremaid summasid, kui lubaksid kodumaised säästud. Seda võimalust kasutatakse aktiivselt, nagu näeme maksebilansi kapitalikonto saldost (vt tabel 1, Eesti maksebilanss).

Kirje	1996	1997	1998	1999	I-III kv. 2000
Jooksevkonto	-4 806,9	-7 810,2	-6 760,2	-4 334,9	-3407,1
Kaubandusbilanss	-12 288,2	-15 652,8	-15 725,5	-12 938,6	-8792,6
Teenuste bilanss	6 245,0	8 232,7	8 049,3	8 456,0	7328,6
Tulude bilanss	26,2	-2 010,5	-1 164,0	-1 505,8	-3194
Ülekannete bilanss	1 210,1	1 620,4	2 080,0	1 653,5	1250,9
Kapitali- ja finantskonto	6 396,4	10 953,3	6 869,8	6 266,6	3497,8
Kapitalikonto	-7,8	-2,0	25,2	17,8	158
Finantskonto	6 404,2	10 955,3	6 844,6	6 248,8	3339,8
Otseinvesteeringud	1 329,9	1 781,2	7 989,7	3 208,2	2861,2
Portfelliinvesteeringud	1 784,4	3 655,1	-23,4	156,0	2670,1
Muud investeeringud	3 289,9	5 519,0	-1 121,7	2 884,6	-2191,5
Vead ja täpsustused	-361,1	-371,8	16,8	-134,1	224,4
Üldbilanss	1 228,4	2 771,3	126,4	1 797,6	315,1
Reservid	-1 228,4	-2 771,3	-126,4	-1 797,6	-315,1

Tabel 1, Eesti maksebilanss

Loomulikult on ka meie ettevõtjatel ja teistel kodanikel võimalik investeerida sääste väiksema riski ja tihti ka suurema tulususega teiste riikide pankadesse või väärtpaberiturgudele. Kuigi on ka väidetud, et selline tegevus on "raha kantimine välismaale", mis väärib takistamist ja karistamist (vt Keskerakonna sellekohast seaduseelnõu), siis ainuke eesmärk, mida niisuguste ideede esitajad võivad saavutada, on Eesti maine rikkumine. Mida arvata riigist, kes raha sisse lubab, aga välja mitte? Seni on kapitali sissevool oluliselt ületanud väljavoolu, mis on seletatav siia tehtud investeeringute suurema oodatava tulususega (vt tabel 2, Otseinvesteeringute struktuur).

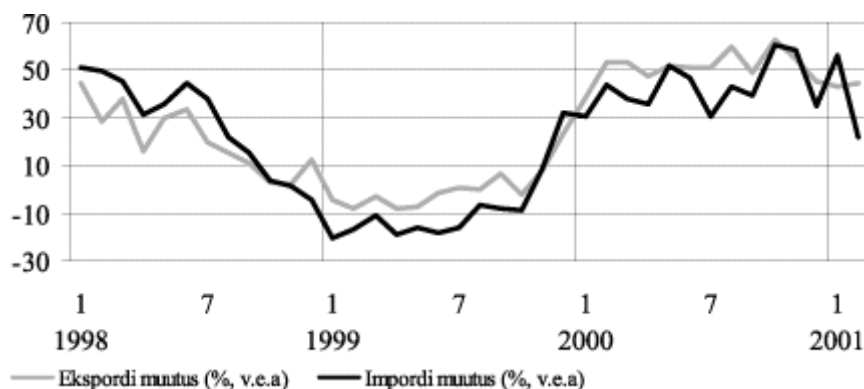
	1996	1997	1998	1999	I-III kv. 2000
Otseinvesteeringud kokku	1 329,9	1 781,2	7 989,7	3 208,2	2 861,2
Otseinvesteeringud välismaale	-484,5	-1 912,9	-81,7	-1 239,8	-2 052,9
Otseinvesteeringud Eestisse	1 814,4	3 694,1	8 071,4	4 448,0	4 914,1
aktsiakapital	215,8	1 360,8	5 661,9	2 551,9	2 320,6
s.h. uutesse ettevõtetesse	48,8	52,4	42,0	45,8	35,4
juurdevool					
tegutsevatesse ettevõtetesse	155,1	1 303,3	5 579,0	2 445,6	2 275,2
reinvesteeringud	216,3	1 303,8	389,4	721,9	1 624,7
laenukapital	516,6	491,7	1 397,4	1 173,5	906,3
nõuded	-167,5	-99,4	-203,0	-266,7	-301,6
kohustused	684,1	591,1	1 600,4	1 440,2	1 207,9
muud	865,7	62,5	62,5	62,5	62,5

Tabel 2, Otseinvesteeringute struktuur

Katsed meelitada Eestisse investeeringuid ja neid siis administratiivsete vahenditega kohapeal hoida lõpevad läbikukkumisega. Otstarbekam on luua majanduskeskkond, kus investeeringute oodatav tulusus on piisavalt kõrge, motiveerimaks kasumi reinvesteeringut ja uute vahendite kaasamist.

Kaupade vaba liikumine tähendab, et meie ettevõtjate võimalikuks turuks pole enam 1,5 miljonit kohalikku elanikku, vaid üsna suur osa maakera territooriumist ja elanikkonnast. Loomulikult tuleb arvestada, et Eesti ettevõtjad peavad eksportkaupade müügil konkureerima USA, Jaapani ja teiste arenenud riikide kõrgtehnoloogiliste toodetega, mille valmistamisel on tõenäoliselt saavutatud oluline mastaabisäästu efekt (vt joonis 1, Eesti väliskaubandus, 1996–2000).

Joonis 1. Eesti väliskaubandus, 1996–2000

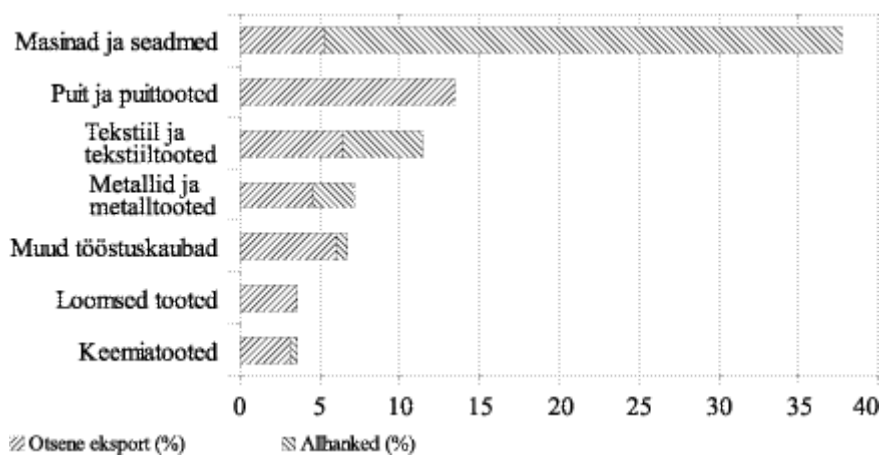

Samuti peame konkureerima Hiina, India ja Venemaa toodetega, mis on valmistatud üliodavat tööjõudu kasutades ja sageli ka keskkonnanorme eirates.

Seni on meie majanduse konkurentsivõime suures osas tuginenud erastamisega kaasnenud välisinvesteeringutel. Erastamine on lõppfaasis ja kerkib küsimus, mis saab tulevikus Eesti konkurentsivõime aluseks. Nagu eespool juba mainitud, ei saa ka odav tööjõud kaugemas tulevikus olla riigi majandusedu aluseks. Õnneks aga ei ole odav tööjõud ainus

investeerimist mõjutav tegur. Mitte kõiki hüviseid ei toodeta veel kõige efektiivsemalt ja on piisavalt nišikaupu, mida ka suhteliselt väikesed ettevõtted suudavad maailmaturule pakkuda, sealjuures kasumit teenides. Need on eelkõige kõrge lisandväärtusega teadusmahukad tooted ja teenused, unikaalsed lahendused (vt joonis 2, Eesti põhieksport kaubarühmiti 2000. a I poolaastal). See nõuab selget rõhuasetust lõpptoodetele allhangete asemel.

Joonis 2. Eesti põhieksport kaubarühmiti 2000. a I poolaastal

Töajõu vaba liikumine on kahe eespool nimetatud globaliseerumise eeltingimusega võrreldes piiratum ja vähem levinud, sageli lausa takistatud ametliku poliitika või bürokraatlike tõketega. Eesti ei ole siin erand. Nagu alguses öeldud, jäävad artiklis vaatluse alt välja töajõu vaba liikumisega seotud võimalikud kultuurilised ja poliitilised probleemid. Majandusküsimuste kontekstis võib töajõuturu avanemisel tekkida olukord, kus Eesti palgatase dikteeritakse väljastpoolt. Analoogia on praeguse olukorraga kapitaliturul, kus intressimäärad sõltuvad otseselt euro intressimääradest. Selline suundumus on pikemat aega näha ka kaubaturgudel, olgugi et üks-ühene võrdlus ei ole siin nt erineva maksustamise tõttu võimalik. Enim probleeme tekib aladel, kus Eesti inimeste teadmised ja töö efektiivsus on maailmatasemel, aga palk seni töandja poolt dikteeritud "Eesti tasemel".

Töajõuturu globaliseerumise tulemusena tõusevad haritud ja läbilöögivõimeliste inimeste sissetulekud tunduvalt, ka Eestis. Kuid medalil on teinegi pool: konkurents saabub ka madalama väljaõppetasemega töajõu turule. Konkurentsivormiks ei pruugi siinkohal olla võõrtöölise sisseränne, vaid pigem töökohtade liikumine odavamale töajõuga maadesse. Riikide võimalused takistada ettevõtjaid töökohti üle viimast on suhteliselt väikesed, piitsa kasutamine on peaaegu välistatud ja peamiselt üritatakse kasutada präänikuid. Esitatud on ideid, et nt WTO lepingud võiksid sätestada süsteemi mitteaktsepteeritava palgatasega töajõudu või lapstööjõudu kasutades või keskkonna- ja ohutusnõuete ranga eiramise abil toodetud kaupade blokeerimiseks maailmaturul. Niisugused mõtted aga pole idee tasemelt kaugemale jõudnud ning täielikult liberaliseeritud kaubanduse pooldajatel on ka kaalukas vastuargument: sellisel kujul mõistetakse arengumaad igavesse vaesusse, kuna neil ei lubataks kasutada kõrgematele arengutasemetele jõudmiseks sageli ainsat olemasolevat eelist – odavat töajõudu.

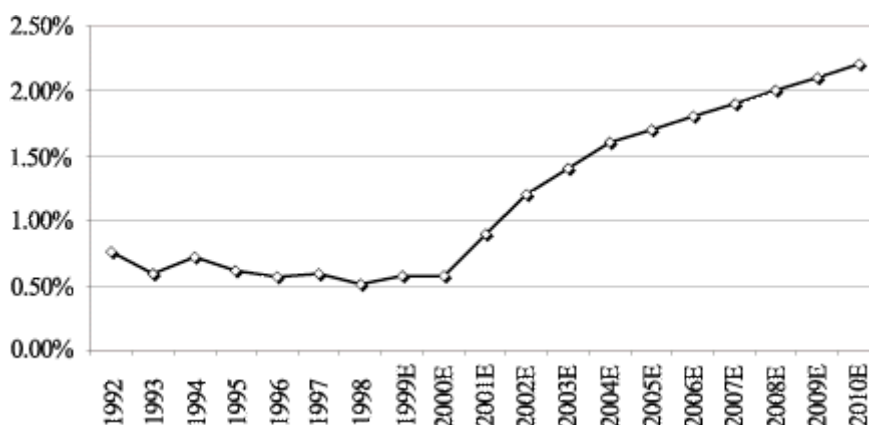
Siiski ei leia tööjõuturu globaliseerumine tõenäoliselt aset kõige lähemas tulevikus, vaid meile jääb teatav ajavaru ümberkorraldusteks. Seega, kui me ohtusid enesele teadvustame ja suuname jõupingutused vajalike struktuursete reformide läbiviimisele, saaksime minimeerida tulevaste kaotajate hulka. See tähendab püüdlemist olukorra poole, kus võimalikult suur osa elanikkonnast on haridustaseme ja oskustega, mis lubab saavutada konkurentsieelise kõrgema efektiivsuse ja kvaliteedi, mitte madalama palga abil. Kuna hariduse omandamine on pikaajaline ja reformide mõju ilmneb alles aastate pärast, on oluline selle eesmärgi saavutamise nimel võimalikult kiiresti tööd alustada.

Mida teha?

Kas meil on üldse mõtet pingutada või oleme oma väikese territooriumi, piiratud loodusvarade ja elanike arvuga juba ette määratud globaliseerumises kaotajateks? Vastupidiselt traditsioonilisele arvamusele, et riigi konkurentsivõime on määratud tema ressursside (nii looduslike kui ka inimressursside) mahu ja kättesaadavuse ning geograafilise asendiga, on uuemate konkurentsivõimeteooriate kohaselt riigil siiski võimalus oma majanduse arengut ka ise oluliselt mõjutada teadusesse, tehnoloogilisse arendustegevusse ja inimeste haridustaseme tõstmisse investeerimisega.

Ei saa öelda, et Eesti lähtepositsioon oma konkurentsivõime suurendamiseks oleks nõrk: meie tugevustena saab esile tuua geograafilist asendit, poliitilist stabiilsust (eriti meie peamiste konkurentide ehk teiste postsotsialistlike riikidega võrreldes), hariduse väärtustamist, puhast keskkonda, head teadusbaasi, avatud ja uuendustele vastuvõtlikku ühiskonda. Loomulikult on meil ka vajakajäämisi, millega peame arvestama ja mida peame tulevikus parandama. Eesti on vaene ja väike nii pindalalt kui ka elanikkonnalt. Tööstuse tehnoloogiline alus vajab uuendamist, teadustulemuste rakendamine tootmises on madal. Lisaks tugevale akadeemilisele kõrgharidusele peame suutma pakkuda ka tasemel kutse- ja rakenduslikku (kõrg)haridust, samuti märksa rohkem investeerima teadus- ja arendustegevusse (vt joonis 3. T&A kulutused, % SKP-st).

Joonis 3. T&A kulutused, % SKP-st.

Sihipärase edasiliikumise kiirendamiseks, eriti piiratud varude tingimustes, on oluline oma tegevust strateegiliselt planeerida. Täielikult vabale turule tuginevas ühiskonnas ei oleks

strateegilisel planeerimisel nii suurt tähendust, sest "turg reguleerib kõike ise". Kuid siis tuleb meil leppida ka turu hälvetega ning arvestada, et see turg, mis meie arengut kujundab ja mõjutab, on tohutult suurem kui Eesti territoorium. Kuigi meil on ülevaade oma tugevatest ja nõrkadest külgedest, me teame, mida karta ja kus peituvad meie võimalused, on kõigi nende teadmiste sidumine pikaajaliseks, ühiskonnas laialdast toetust leidvaks edasilükkumise kavaks alles alguses. Omades tervet hulka strateegilisi dokumente, nagu nt "Riiklik arengukava 2000–2003", "Eesti majanduse arengukava 1999–2002", Rahvusvahelise Valuutafondi memorandumid, välislaenude kontseptsioon, eelarvestrateegia, üsna palju erinevate sektorite arengukavasid jne, jääb siiski õhku küsimus: milline siis on meie strateegiline arenguplaan. Kuna loetletud arengukavad on kirjutatud peamiselt makromajanduslikust eesmärgipüstitusest lähtudes ja tugeva rahvusvahelise mõju all, siis puudub neil poliitikute selge toetus ja on tekkinud olukord, kus ei suudeta kindlustada nende strateegiatega arvestamist igapäevaste otsuste tegemisel, suurt segadust tekitab ka nende dokumentide omavaheline hierarhia.

Eestile oleks vaja ühte selget majanduspoliitilist dokumenti, mis oleks heaks kiidetud Riigikogu tasemel ja mida saaks kasutada strateegilise suunana kõikvõimalike majanduse harupoliitikate, nagu nt ekspordi-, tööstus-, kaubanduspoliitika jne koostamisel. Loomulikult peab olema strateegia, mida soovitakse pikaajaliselt rakendada, läbi arutatud erinevate ühiskonnagruppide ja poliitiliste jõududega ning strateegias püstitatud eesmärkide täitmist tuleb ka riigieelarvest rahastada. Vastasel korral oleks taas tegemist ainult deklaratiivse dokumendiga, millest erilist kasu ei tõuseks.

Vaatamata kõigele, on viimasel ajal ilmnenu esimesed märgid olukorra paranemisest. Eesti majanduselu strateegiliseks planeerimiseks on avalööki tehtud: valitsus on esitanud avalikuks aruteluks Eesti teadus- ja arendustegevuse (T&A) strateegia, millele taotletakse ka Riigikogu heakskiitu. Tegelikult oleks T&A strateegia pidanud põhinema küll riigi majanduspoliitika strateegilisel alusdokumendil või vähemalt tööstuspoliitikal, kuid nende ettevalmistamine alles käib. Tempot tuleb mõistagi hoida, sest muidu tekib olukord, kus eelnevalt koostatud valdkondlikele poliitikatele tuleb hakata "ühist katust peale sobitama". Loomulikult on nimetatud arengukavadel, strateegiatel ja poliitikatel ühisjooni. Kõigi olemasolevate dokumentide põhijoon on säästva ja püsiva arengu saavutamine. Säästva arengu all peetakse enamasti silmas varude säästlikku kasutamist ja looduskeskkonna hoidmist. XXI sajandi alguseks aga on selge, et eelkõige on tarvis hoolitseda inimeste eest. Majanduse areng ei tohi kaasa tuua suure hulga inimeste vaesumist, inimestest viimase väljapigistamist ja siis neist loobumist. Eriti oluline on inimestega arvestamine, nende võimete ja aktiivsuse arendamine väikeste riikide, sh Eesti jaoks.

Enamik majandus- ja ühiskonnateadlasi nõustub väidetega, et riigi ülesanded on turvalisuse tagamine, õiguskorra kehtestamine ja täideviimine ning selle olulise osana turujärelevalve korraldamine. Sageli nimetatakse veel avaliku infrastruktuuri loomist ja käigushoidmist, selliste kaupade ja teenuste pakkumist, millega turg ei soovi tegelda, kuna teenuse tarbimist pole võimalik maksustada või mille pakkumisel turul kujuneks tarbimine väiksemaks kui ühiskonna arenguks optimaalne. Liberaalse maailmavaate kohaselt jääb selliseid hüviseid üha vähemaks ja seega võiks turu korraldada jätta järjest suurema hulga teenuste

pakkumise. Niisugusel juhul oleks tegemist nn minimaalse riigiga, mis ei sekkuks ettevõtluse suunamisse. Pärast iseseisvumist on Eesti valinud just sellise liberaalsel turumajandusel põhineva tee. See oli tulemuslik valik, kuna vahetult pärast iseseisvumist puudusid meil nii teadmised kui ka kogemus turul põhineva majandusega riigi juhtimisest ja ka sellest, mil määral peaks riik turumajandusse sekkuma. Seega osutuski paremaks sekkuda vähe ja usaldada iseregulatsiooni.

Nüüdseks, pärast enam kui kümneaastast iseseisvusperioodi, on ka Euroopa Liit (EL) tunnistanud, et Eesti on arenenud funktsioneeriva turumajandusega riigiks. Meil on turumajanduse reegleid tundvad majandusteadlased ja pädevad ning kogenud ametnikud. Seega on olemas oskused ja võimalused majandusarengut strateegiliselt planeerida, arvestades meie soovi saavutada suhteliselt lühikese perioodi ja piiratud võimaluste tingimustes märkimisväärset majanduskasvu. Ei saa välistada, et turul toimuva tulemusena liigume soovitud suunas, kuid ei saa ka välistada liikumist madala haridustaseme, targemate inimeste äraolamise ja suurte tuluerinevuste suunas. Seepärast võib osutada vajalikuks minimaalse riigi põhimõtetest loobumine.

Pikaajalise majanduskasvu saavutamise võimalused

Majandusteoreetikute koolkonnad pole pikaajalise majanduskasvu tegurite ja nende mõju ulatuse osas täiesti ühesuguseid seisukohti saavutanud. USA majandusteadlase, neoklassikalise kasvuteooria rajaja Robert Solow' mudelis, mis eeldab konstantset mastaabiefekti, kapitali kahanevat piirtootlikkust ning konstantset säästmismäära, saab pikaajalist tasakaalustatud majanduskasvu saavutada ainult tehnoloogilise progressi abil, kuna samale tehnoloogilisele tasemele jäädes jõuaks kapitali piirtootlikkus nulli ning investeeritaks ainult amortiseerunud kapitali asendamisse. Sellise mudeli intuiitvne selgitus oleks, et kui ühe töötaja produktiivsus aja jooksul ei kasva, siis on kapitali piirtootlikkus kahanev ja läheneb lõpuks nullile. Kui aga toimub tehnoloogiline läbimurre, suureneb ühe töötaja tootlikkus, suurema hulga kapitaliga saavutatakse kõrgem produktiivsus. Selline mudel ei eelda riigi sekkumist majandusse, piisab vaid turvalise majandus- ja õiguskeskkonna loomisest.

Endogeense kasvu teooria, millele panid aluse Paul Romer ja Robert Lucas, defineerib "kapitali" mõiste laiemalt kui Solow seda tegi. Nii võttis Lucas ühena esimestest majandusteaduses kasutusele nn inimkapitali mõiste, mis võimaldas loobuda neoklassikalise kasvuteooria põhilisest oletusest: kapitali kahanevast piirtootlikkusest. Nimelt on Lucase mudelis defineeritud, et kapitali (see on inim- ja füüsilise kapitali ühendi) piirtootlikkus ei kahane, kuna investeringud toovad endaga kaasa positiivseid kõrvalmõjusid kogu ühiskonnale. Innovaatilise avastusest või haridusinvesteeringust ei saa kasu ainult selle teinud firma või isik, vaid uued teadmised levivad ka ümbruskonnas, kergendades üha uute teadmiste omandamist ja avastuste tegemist (nn *spill over* efekt). Kuna kapitali piirtoodang selles mudelis ei lange, siis on valitsusel võimalik investeeringutega haridussüsteemi ja infrastruktuuri pikaajalist kasvu mõjutada, suurendades inimkapitali ja luues soodsa pinnase positiivsete välismõjude levikuks.

Eesti majanduse konkurentsivõime on pärast radikaalseid majandusreforme toetunud põhiliselt odavatest tööjõukuludest tulenevale hinnaelisele. Majanduse liikumine madalatel tööjõukuludelt kõrgematele (seega ka ühiskonna rikkuse ja majanduskasvu olulisele tõusule) saab olla tagatud vaid teadusmahuka tootmise ja teenuste pakkumise suurendamisega. On mõned tõsiseltvõetavad põhjused, miks turujõud ei pruugi viia kirjeldatud lahendini. Esiteks ei investeereri erasektor piisavalt teadus- ja arendustegevusse, sest sellised investeeringud on seotud tavainvesteeringutest suurema riski ja pikema tasuvuse ajaga. Samuti ei võimalda turujõud optimaalse koostöövõrgustiku loomist teadus- ja arendusasutuste ning eraettevõtlaste vahel, mis tagaks teadustulemuste rakendamise tootmises. Innovatsiooni ja tehnoloogia valdkonnas on võimalik jälgida kasvava mastaabisäästu efekti: mida kõrgemale tasemele on jõutud, seda suuremad on võimalused saavutada edu ka edaspidi, kuna enamik uusi ideid tuletatakse olemasolevate põhjal ja ideerikas keskkonnas viljeletakse üha uusi ja uusi uuendusi. Kui soovime saavutada olukorda, kus Eesti osaleks globaalmajanduses uuenduslikel tehnoloogiatel põhineva tootmise ja teenindusega, peaks riigi roll seisnema eelkõige kriitilise massi finants- ja inimkapitali ning T&A asutuste ja erasektori koostöövõrgustike loomises.

Tõsi, tehnoloogiliselt enamarenenud riikidele järelejõudmiseks on ka teisi võimalusi – need on valmistehnoloogiate import, oskusteabe ja õiguste (litsentside) ostmine ning välismaised tehnoloogiamahukad otseinvesteeringud. Nende võimaluste kasutamisel oleme seni olnud edukad ennekõike seetõttu, et siinsete inimeste kõrge haridustase võimaldab uusi tehnoloogiaid kasutada, samuti erastamisest tingitud välisinvesteeringute intensiivsuse ja atraktiivse ettevõtluskeskkonna mõjul (vt tabel 3, Otseinvesteeringukapitali voolud tegevusalade lõikes 1996–2000).

tabel 3, Otseinvesteeringukapitali voolud tegevusalade lõikes 1996–2000

Välisriikide otseinvesteeringud Eestis	1996	1997	1998	1999	I-III kv. 2000
Põllumajandus, jahindus ja metsandus	-95 134	1 856	105 257	136 733	15 381
Kalandus	-2 219	-2 211	2 243	11 218	-161
Maetööstus	7 061	7 686	47 798	14 523	-36 930
Töötlev tööstus	496 277	1 237 691	1 544 980	1 145 398	885 005
Energeetika, gaasi- ja veevarustus	-17 102	80 566	125 844	262 819	99 941
Ehitus	38 991	62 755	161 236	24 737	248 138
Hulgi- ja jaekaubandus	894 694	552 891	941 743	442 870	822 126
Hotellid ja restoranid	58 626	77 389	37 327	41 418	240 626
Transport, laomajandus ja side	225 078	860 693	299 622	1 075 463	592 063
Rahandus	25 750	624 307	4 308 766	909 498	1 243 254
Kinnisvara-, üürimis- ja äriteenindus	126 759	167 935	423 819	262 927	468 223
sotsiaalkindlustus	x	x	0	x	0
Haridus	760	-604	-245	855	67
Tervishoid	x	x	-338	x	0
liigid	45 083	-595	53 060	59 595	95 307
Määramata	6 113	23 923	22 624	56 917	240 795
KOKKU	1 814 400	3 694 100	8 071 400	4 448 000	4 914 100
x - ei kuulu avaldamisele lähtudes andmekaitse põhinõtetest					

Välisriikide otseinvesteeringuid on Eestis kokku ligi 42 miljardi krooni väärtuses (Eesti Pank 30.09.2000). Siiski on välismaise kõrgtehnoloogia ostmine kallid ja sellega kaasneb vajadus tasuda, ekspordides omandatud tehnoloogiate abil toodetud hüviseid. Vastasel korral suureneb maksebilansi jooksevkonto negatiivne saldo, mis ohustab edasisi

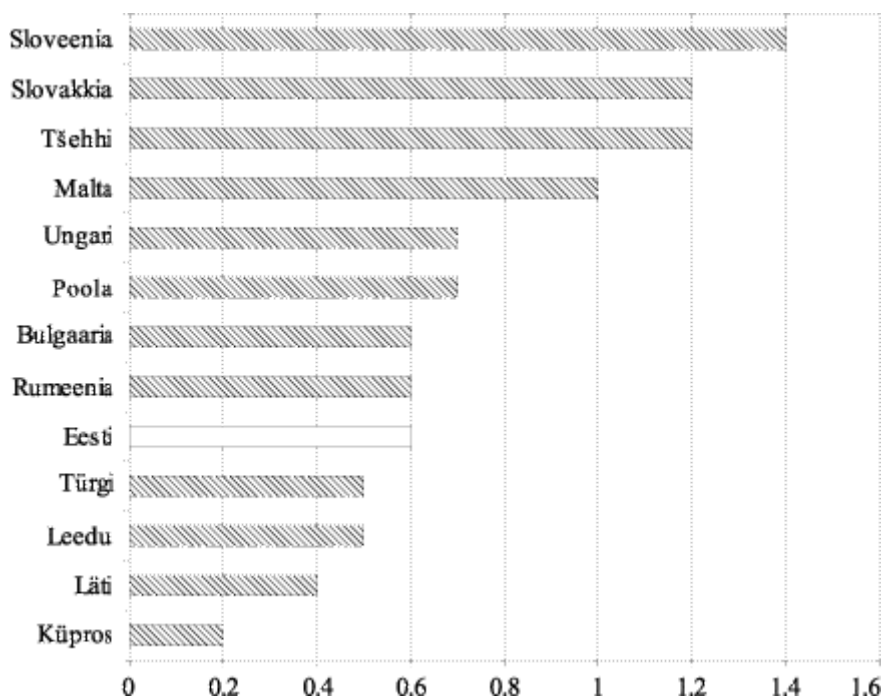
arenguväljavaateid. Seni on nimetatud saldo olnud pidevalt negatiivne, ning Eesti Panga prognooside kohaselt halveneb olukord 2001. aastal veelgi. Välismaised otseinvesteeringud küll tasakaalustavad olukorda ja tagavad kokkuvõttes positiivse saldoga maksebilansi, kuid see ei vähenda probleemi jooksevkontoga (vt tabel 1, Eesti maksebilanss).

Loomulikult luuakse ka praegu Eestis uusi töökohti, kuid seniste kogemuste põhjal jääb toodetav lisandväärtus suhteliselt madalaks. Seetõttu pole ka töötajate sissetulek eriti kõrge. Kõrgema lisandväärtusega tootmise edendamiseks on vaja investeerida teadus- ja arendustegevusse, mis loob kaugemas tulevikus Eesti ettevõtjatele paremad võimalused oma toodete ja teenustega konkureerimiseks globaliseeruva maailma turul. Riigi tegevus peab eelkõige olema ajendatud teadmisest, et teadus ja selle alusel loodud uuendused on peamised pikaajalist tegelikku majanduskasvu tagavad tegurid. Nagu juba ka eespool öeldud, ei investeeeri erasektor piisavalt T&A tegevusse ega taga teaduse ja ettevõtete koostöövõrkude toimimist, mis on vajalikud teadustulemuste ulatuslikuks rakendamiseks. Järelikult jõuame taas selleni, et T&A edendamisel on vajalik riigi sekkumine.

Milline on riigi roll?

Riik täidab teaduse ja innovatsiooni edendamisel mitut erinevat ülesannet, olles nii investor, katalüsaator kui ka regulaator. Eesti puhul on T&A valdkonnas mitmeid probleeme. Esiteks moodustavad meie kulutused T&A-le kõigest umbes ¼ EL-i liikmesriikide keskmisest, kusjuures riigi osa kulutustest ulatub 70%-ni (vt joonis 4, T&A kulutused Euroopa Liiduga assotsieerunud riikides).

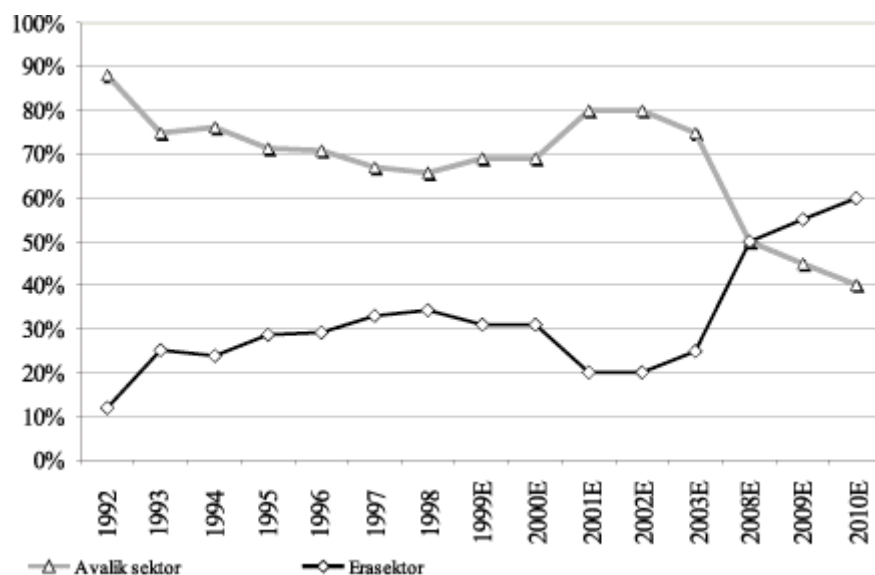
Joonis 4, T&A kulutused Euroopa Liiduga assotsieerunud riikides

Arenenud riikides katab riik T&A kulutusi umbes 30% ulatuses, ülejäänud osa tuleb erasektori investeeringutest (vt joonis 5, Eesti avaliku ja erasektori T&A kulutuste osad ja

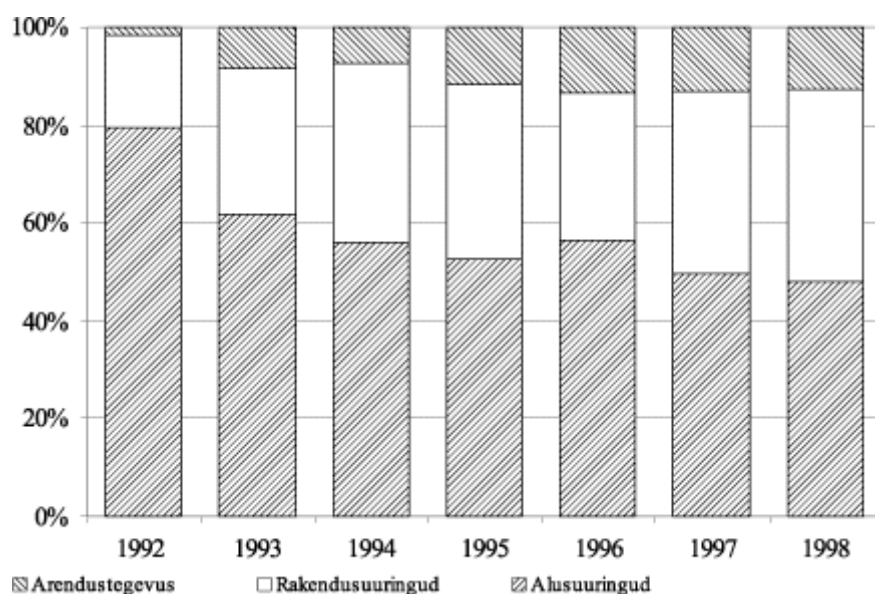
prognoos). Teiseks on meie T&A finantseerimine olnud tugeva rõhuasetusega teaduse toetamisele.

Joonis 5, Eesti avaliku ja erasektori T&A kulutuste osad ja prognoos

Eestis on 1000 töötaja kohta teadlasi peaaegu samapalju kui OECD riikides, kuid teadlaste registreeritud patentide arv on kümneid kordi väiksem. See on kahjuks märk teadustulemuste vähesest rakenduslikkusest. Teatud valdkondades on Eestil väga tugev teaduslik potentsiaal uute tehnoloogiate arendamiseks ja rakendamiseks, kuid teadlastel on seni nappinud motivatsioonist teadmisi rakendada. Esiteks ei ole T&A finantseerimissüsteem pakkunud vastavat stiimulit, teiseks on T&A tugiteenused ja -struktuurid olnud kujunemisejärgus ning tellija pool nõrk (vt joonis 6, Kulutused T&A liikide järgi 1992–1998).

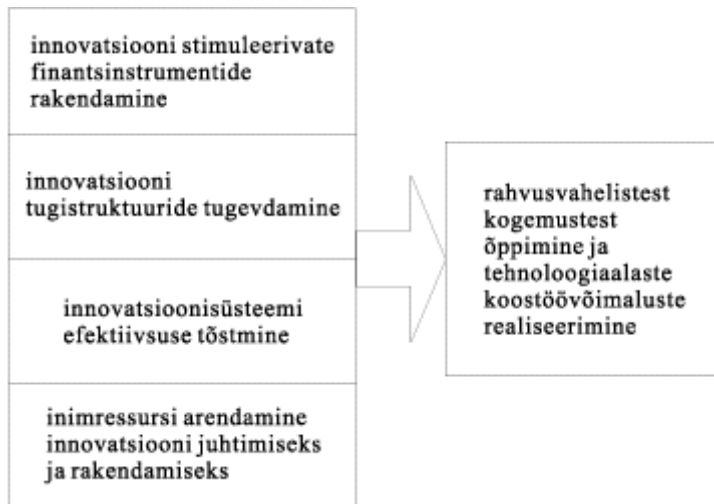
Joonis 6, Kulutused T&A liikide järgi 1992–1998

Erasektori kulutused T&A-le on olnud väga madalal tasemel. Kaudselt on see tingitud ka avaliku sektori T&A alafinantseerimisest. Selleks, et ärgitada erasektorit T&A projektide rahastamisele, on vaja, et esmalt investeeriks sellesse valdkonda piisavalt riik ise. Alles seejärel võime loota, et erasektor "tuleb järele" ja on valmis riigi või T&A asutuste algatatud projektides osalema.

Eesti T&A valdkonnaga kokku puutunud lugejal on praeguseks juba tõenäoliselt tekkinud küsimus, miks räägitakse ainult suurema raha vajadusest, kui riigi võime seda otstarbekalt kasutada on vägagi kahtlane. Tõsi, Eesti T&A institutsionaalne raamistik ning innovatsioonisüsteem vajab korrastamist. Kuid ka siin on tehtud suuri edusamme. Majandusministeeriumi haldusalas on tänaseks kujundatud Eesti Innovatsioonifondist Eesti Tehnoloogiaagentuur ESTAG. Siinkohal tuleb rõhutada, et tegemist ei olnud pelgalt struktuurilise muudatusega, vaid selle ümberkujundamise käigus on tähelepanu pööratud eelkõige ESTAG-i kompetentsuse, võimekuse ja professionaalsuse suurendamisele. Loomulikult on eesmärk eelkõige riigi eraldatud tehnoloogilise arendustegevuse ja innovatsiooni raha võimalikult tark ja otstarbekas kasutamine. Vähem tähtis pole ESTAG-i võimekus aidata kaasa koostöövõrgustiku loomisele Eesti T&A asutuste ja erasektori vahel, mis annaks raha targale ja otstarbekale kasutamisele juurde ka efektiivsuse mõõtme. Lisaks ESTAG-i loomisele on algatatud T&A reform ka selle valdkonna kõige kõrgema institutsiooni ehk Teadus- ja Arendusnõukogu (TAN) tasandil, kus esimesed tulemused ei lase ennast kindlasti kaua oodata.

Loomulikult ei saa jätta veel kord mainimata asjaolu, et valitsus on esitanud avalikule arutelule Haridus- ja Majandusministeeriumi koostöös sündinud Eesti T&A strateegia. Selle arendustegevust puudutav osa on eelkõige suunatud innovatsioonile ja arendustegevusele soodsa keskkonna loomisele, et julgustada ettevõtteid arendama ja kasutama nii meil kui ka mujal omandatud teadmisi konkurentsieelise saavutamiseks ja kindlustamiseks. Meie strateegilisteks prioriteetideks on kõige laiemas tähenduses traditsiooniliste tööstusharude konkurentsivõime suurendamine ning uute sektorite loomine, kasvatamine ja arendamine. Innovatsioonipoliitilised meetmed peavad viima selleni, et meie õppimisvõime rahvusvahelistest kogemustest oleks maksimaalne ning tehnoloogiaalased koostöövõimalused viimseni ära kasutatud. Selleks planeeritud tegevusi võib esitada skeemina:

Aktiivsete ja võimekate inimeste ideed jõuavad teadus- ja arendustegevuse ning innovatsioonikeskkonna kaudu tootmises rakendatavate uute lahendusteni, mis annavad meie ettevõtjatele võimaluse suurendada käivet, eksportida rohkem ja toota järjest suurema lisandväärtusega kaupu. Suurem lisandväärtus omakorda annab võimaluse uute töökohtade loomiseks ja seeläbi kogu ühiskonna elatustaseme parendamiseks. Sellise ahela väljatoomisega tahaksin veel kord juhtida lugeja tähelepanu asjaolule, et riigi eesmärk ei ole majanduse areng või tehnoloogiline areng iseenesest, vaid riigi eesmärk on siiski kogu elanikkonna heaolu suurendamine. Nii nagu tehnoloogiline arendustegevus ja innovatsioon on vahendid majanduskasvu suurendamiseks, nii on majanduskasv vahend ühiskondliku heaolu suurendamiseks, millega kaasneb tasakaalustatud regionaalne areng ja vaesuse tõrjumine – kõige selle eeldused aga on omakorda meie kõigi aktiivne eluhoiak ja võimete pidev arendamine.

Lõpetuseks

Käesolev artikkel ei ole programmiline dokument, vaid väljendab allakirjutanu ja tema kaastöötajate lähenemisnurka nendele probleemidele ning võimalustele, mis seisavad Eesti riigi ja tema majandusliku arengu ees lähemal ajal ning kaugemas tulevikus.

Märkused

1. Allakirjutanu on kasutanud erinevaid allikaid, aga ka Majandusministeeriumi noorte töötajate otsest panust. Merike Kompus, Peeter Soidla, Eva Rikmann ja mitmed teisedki on aidanud kaasa selle artikli koostamisele ja kirjutamisele. Tänan neid ja loodan, et lõpptulemus neidki rahuldab. M. P.

Kasutatud kirjandus

dk21 – Government Industrial Development Strategy. Denmark. May 2000.

Hernesniemi, H. (2000). Evaluation of Estonian Innovation System. Report 10.03.2000.

Kelly, K. (1999). Uue majanduse uued reeglid. Tallinn: Tänapäev.

Korten, D. C. (2000). Maailm suurfirmade haardes. Tallinn: Tänapäev.

Lugano Raport. Salajane. Kapitalismi säilitamisest kahekümne esimesel sajandil (2000). S. George'i järelsõna. Tallinn: Tänapäev.

Our Competitive Future building the knowledge driven economy. Presented to Parliament by the Secretary of State for Trade and Industry by Command of Her Majesty. London. December 1998.

Sachs, J. (2000). A New Map of the World. – The Economist, 22.06.

Schwartz, P., Leyden, P., Hyatt, J. (2000). Suur buum: visioonid saabuvaks külluseajastuks. Tartu: Fontese Kirjastus.

The Finnish Government's White Paper on Industrial Policy. Finland. 1996.